

Ivo Pranjković
(Filozofski fakultet, Zagreb)

GRAMATIKA IGNJATA ALOJZIJA BRLIĆA

(Opis nepromjenjivih riječi)

U članku je riječ o opisu priloga, prijedloga, veznika i uzvika u poglavlju *Von den vier unbiegsamen Redeteilen (O četiri nepromjenjive vrste riječi)* kontrastivno (hrvatsko-njemački) koncipirane gramatike Ignjata Alojzija Brlića, objavljene prvi put u Budimu 1833. pod naslovom *Grammatik der Illyrischen Sprache [...]*.

0.1. Brodski trgovac Ignjat Alojzije Brlić (1795-1855)¹, koji se u slobodno vrijeme bavio i jezikoslovljem, filozofijom, “pučkom teologijom” i književnim radom, posebice skupljanjem narodnoga blaga, autor je jedne od zanimljivijih gramatika ne samo u brodskom Posavlju i Slavoniji nego uopće u Hrvatskoj. Puni je naslov prvoga izdanja te gramatike *Grammatik der Illyrischen Sprache wie solche in Bosnien, Dalmazien, Slawonien, Serbien, Ragusa &c. dann von Illyriern in Banat und Ungarn gesprochen wird. Für Teutsche verfaßt und herausgegeben von Ignatz Al. Berlich bürgerl. Handelsmanne und Magistratsrathe der k. k. freien militär. Kommunität Brood in*
170

Slawonien, Ofen (tj. Budim), 1833. Ostala dva, donekle prerađena izdanja objavljena su pod nešto izmijenjenim naslovima, oba u Zagrebu².

Posebnost se Brlićeve gramatike ogleda već i u grafiji. Naime, kako bi gramatika bila doista "ilirska", tj. kako bi mogla služiti i ikavcima i ekavcima i (i)jekavcima, Brlić na mjestu staroga jata piše slovo *y* (i kad je refleks jata kratak, npr. *pyshak*, i kad je dug, npr. *lyp*). To se slovo, veli on, može u različitim krajevima različito čitati: u dijelu Bosne i Srbije te u Hercegovini i Dubrovniku kao *je* ili *ie*, u Slavoniji, Dalmaciji i većem dijelu Bosne kao *i*, a u Srijemu, većem dijelu Srbije te kod Srba u Slavoniji, Mađarskoj i Dalmaciji (?) kao *e* (Brlić 1833: 11; Jonke 1965: 28). Ako bi se pisalo npr. samo *i*, onda to ne bi odgovalo (i)jekavcima, a ako bi se pisalo ili *i* ili *e* ili *je*, onda bi "ilirski" jezik bio previše rascjepkan.

Druga Brlićeva grafijska posebnost jesu slova *gj*, *nj* i *lj* za foneme /dʒ/, /nj/ i /lj/. Njih je uveo kako bi razlikovao primjere u

¹ Brlići su bili podrijetlom iz Hercegovine. U Brodu na Savi naselili su se tek 1724. godine (Vince 1978: 152). Tu se Ignjat Alojzije rodio 30. kolovoza 1795., a umro je u Cerniku kod Nove Gradiške 27. ožujka 1855. Temeljito gimnazijsko obrazovanje stekao je kod franjevaca u Brodu i Požegi. Trgovački zanat izučio je u Vukovaru te nakon očeve smrti preuzeo obiteljske trgovačke poslove. Od rane mladosti pokazuje međutim izrazitu sklonost prema književnosti i znanosti. Osim toga, marno je skupljao narodne gatalice, zagonetke, molitve i sl. te ih dodao već postojećoj zbirci svoga oca Andrije Antuna, autora epskih deseteračkih pjesama (usp. Pisme o junačtvu vitezova iz gradić Svinarckoga, 1778). Iz te zbirke kasnije je nastala i knjiga Uspomene na stari Brod (1-3. Brod na Savi, 1885; 4-5. Đakovo, 1888). Pošto je sina Andriju Torkvata, kasnije također autora jedne gramatike (pod istim naslovom: *Grammatik der Illyrischen Sprache*, Wien, 1854), poslao na školovanje u Vinkovce, počeo se s njim intenzivno dopisivati. U pismima sinu, koja su objavljena tek 1943. godine (Pisma sinu Andriji Torkvatu 1836-1855), dolaze do izražaja njegov rafinirani književni ukus, otvorenost neuobičajena za tu vrstu korespondencije i izrazit dar zapažanja.

Kad je riječ o jezikoslovnim nazorima i stavovima, Ignjat Alojzije bio je pristaša Ilirizma, ali se u mnogim pojedinostima nije slagao s Gajem odnosno s predstavnicima zagrebačke filološke škole. Štoviše, moglo bi se reći da je po nekim stajalištima bio bliži sljedbenicima Ante Kuzmanića (bio je uostalom suradnik Zore dalmatinske od 1844. do 1847. godine). Bio je u prijateljskim odnosima s Jernejem Kopitarom i Vukom Karadžićem, pa se jedno vrijeme zalagao za uvođenje ćirilice. Kasnije je ipak prihvatio Gajevu grafiju i pravopis. U gramatici o kojoj je ovdje riječ opisuje jezik zasnovan na govoru broskog Posavlja i na slavonsko-posavskoj staroštokavskoj akcentuaciji.

² Drugo: *Grammatik der illirischen Sprache wie solche in Dalmatien, Kroatien, Slawonien, Bosnien, Serbien, und von den Illiriern in Ungarn gesprochen wird. Für Deutsche verfaßt und herausgegeben von Ignaz Al. Berlić. Zweite durchgesehene und verbesserte Auflage.* Agram, 1842.

Treće: *Grammatik der illirischen Sprache, wie solche in den südslawischen Ländern Serbien, Bosnien, Slavonien, Dalmatien, Kroatien und von den Illiriern und Serben in Ungarn und der Vojvodina gesprochen wird. Für Deutsche verfaßt und herausgegeben von Ignaz Al. Berlić. Dritte Auflage.* Agram, 1850.

kojima su ti fonemi primarni, npr. *Gjuro, konj, ljubav*, od onih u kojima su ti fonemi sekundarni, tj. nastali kao rezultat glasovnih promjena, npr. *vidjen, gonjen, hvaljen* (tu su *dj, nj i lj* nastali prema *d, n i l*). On čak tvrdi da se "primarni" i "sekundarni" fonemi */đ/, /nj/ i /lj/* razlikuju i po izgovoru (Brlić 1833: 10-11). U tome se Brlić ne slaže s Relkovićem jer misli da "fehlt daher der Relkovich mit seinen Vorbildern und Nachahmen, weil er den Grundlaut *lj'* und *nj'*, eben so wie die gebildeten Laute *lj* und *nj* mit *j* schreibt" (Brlić 1833: 8). Njemu se stoga uspješijima čine rješenja Antuna Kanižlića i Matije Petra Katančića koji su pisali *gy, ly, ny*. Kako je Brlić međutim *y* već iskoristio za označavanje jata, nije mu preostalo ništa drugo nego da izmisli posebno slovo *j* (Pranjeković 1992: 126).

Ostala Brlićeva grafijska rješenja u skladu su s tradicijom kakva se u Slavoniji ustalila zahvaljujući ponajviše gramatičarima 18. stoljeća, osobito Matiji Antunu Relkoviću³ i Marijanu Lanosoviću⁴, a to znači da su se palatali bilježili ovako: *sh = š, ch = ć, cs = č, x = ž, cx = dž*.

0.2. Kako se vidi iz naslova svih triju izdanja, Brlić je svoju gramatiku namijenio u prvom redu Nijemcima. Zato je mnogo osobitosti "ilirskoga" jezika, a posebice one koje su s kontrastivnoga stajališta posebno relevantne, opisao polazeći od njemačkoga. Tako primjerice u sintaksi "preobliku" skupa riječi imenica u nominativu + imenica u genitivu u posvojni pridjev opisuje polazeći od njemačkih sintagmi s prijedlogom *von*. Te se sintagme s njemačkoga na "ilirski" prevode posvojnim pridjevom ako *von* + dativ označuju svojstvo (npr. *ein Mann von Erde* → *poshten csovyk*) ili materiju (npr. *eine Bildseule von Holz* → *derveni kip*). Isto biva i u onim sintagmama u kojima jedna imenica označuje posjedovanje onoga što se označuje drugom imenicom, posebno ako je oznaka "posjedovatelja" izražena vlastitom imenicom, npr. *die Weisheit des Salamo* → *mudrost Salamunova*.

0.3. Brlićeva je gramatika podijeljena na šest poglavlja (posve su slično koncipirane i slavonske gramatike 18. stoljeća), i to:

- I. Von den Rechtlesung und Rechtschreibung (O pravogovoru i pravopisu)
- II. Von den biegsamen Redetheilen (O promjenjivim vrstama riječi)
- III. Von den vier unbiegsamen Redetheilen (O četiri nepromjenjive vrste riječi)

³ Usp. *Nova Slavonska i Nimacska Gramatika*, Agram, ²1767; Beč ³1774 i 1789.

⁴ Usp. *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache*, Esseck (tj. Osijek), 1778, ²1789; treće izdanje pod naslovom *Anleitung zur slavonischen Sprachlehre*, Offen (tj. Budim), 1795.

IV. Von den Wortfügung /Syntaxis/ (O sintaksi)

V. Najpotrebitije rycsi

VI. Razgovori: Mali dogadjaji, Pricse, i Pripovysti.

Od tih šest poglavlja svojedobno sam relativno iscrpno prikazao i prokomentirao prvo (u kojem je sadržano i ono što bismo danas nazvali fonološkim opisom) i četvrto (tj. sintaktički opis) te ih usporedio s analognim opisima u Relkovićevoj i Lanosovićevoj gramatici (Pranjković 1992: 123-135). Za ovu ću se priliku ograničiti na treće poglavlje, tj. na odjeljak pod naslovom *Von den vier unbiegsamen Redetheilen*. To poglavlje posebno izdvajam zato što je prilično zanimljivo koncipirano, ali i zato što je obrada nepromjenjivih riječi općenito potpunija u starijim negoli u novijim gramatikama hrvatskoga jezika unatoč tome što u starijim gramatikama ima dosta lutanja i kad je riječ o određenju pojedine vrste takvih riječi i, još više, kad je riječ o granici koja dijeli riječ od jedinica više razine (skupa riječi i rečenice). Izdvajam ovo poglavlje i zato što nepromjenjive riječi, osobito prilozni, prijedlozi i veznici, imaju vrlo važnu ulogu u gramatičkoj organizaciji skupova riječi, rečenica i teksta, a u gramatičkim se opisima redovito zanemaruju jer nemaju oblika, tj. gramatičkih morfema odnosno formalnih oznaka unutarjezičnoga značenja. Te su međutim riječi i značenski i funkcionalno manje ili više gramatikalizirane pa je njihov opis izuzetno važan za gramatičko ustrojstvo bilo kojega jezika.

0.4. Nepromjenjivom riječju (*indeclinabilis pars orationis*) naziva Brlić onu riječ “*der nur so wie er [tj. Theil der Rede, I. P.] da steht gebraucht wird, ohne abgeändert oder abgewandelt zu werden*” (Brlić 1833: 207). Takvih riječi ima četiri vrste: *Nebenwort* (*adverbium*), *Vorwort* (*praepositio*), *Bindewort* (*conjunctio*) i *Zwischenwort* (*interjectio*).

1.0. Prvu vrstu nepromjenjivih riječi, tj. prilog, određuje Brlić kao “*ein unbiegsamer Theil der Rede, welcher dem Zeitworte zur bessern Deutung der Art und Weise einer Sache oder That zugegeben wird*” (Brlić 1833: 207) i dijeli, bilo po postanju bilo po značenju, u čak 15 skupina.

1.1.1. Prvu skupinu čine prilozni koji su načinjeni (*gebildet*) od pridjeva (*Beiwort*). Oni se opet dijele u dvije podskupine: prva se tvori od pridjeva koji mogu biti i određeni i neodređeni i ima oblik neodređenog pridjevskog oblika srednjega roda, npr. *dobro, gorko, vruče, rigje* i sl.; druga se tvori od pridjeva koji imaju samo određeni oblik i označuju “posjedovanje čitavog mjesta, naroda, zemlje i sl.” - oni se tvore od muškoga roda takvih pridjeva, i to

tako da dužina na ultimi postane kračina, npr. *gospodski, popovski, bratinski* i sl.

1.1.2. Drugu skupinu čine prilozi nastali od brojeva, npr. *pervo, drugo; trostruko, jednovrstno* i sl.

1.1.3. Treću skupinu čine prilozi koji označuju mjesto (adverbia loci). Oni mogu odgovarati na pitanja:

a) gdy?, npr. *blizu, doma, gdymu drago, na dvoru* (draussen), *poleg* (neben), *inudy* (anderswo), *zad* (hinten)⁵;

b) kamo?, npr. *amo, drugamo, kutji, symo* (hierher) i sl.;

c) kuda?, npr. *drugdakud* (anderswo durch), *kuda mu drago, upravce* i sl.;

d) odkuda ili odkale?, npr. *iz bliza, iz napolja* (von außen), *izrebar* (seitwärts), *sastraga* i sl. i

e) dokle?, npr. *dodoli, dogori, dotle* i sl.

1.1.4. četvrtu skupinu čine prilozi koji označuju vrijeme (adverbia temporis). Oni mogu odgovarati na pitanje:

a) kada? i tada označavati:

1. sadašnjost, npr. *bash sada, frixko* (sehr bald), *ovcsas* (sogleich), *udilj* (sogleich), *umah* (alsbald) i sl.;

2. prošlost, npr. *dalecse* (längst), *jesenas, niki dan, pakonga* (?) (und dann), *preklani* i sl.;

3. budućnost, npr. *dockan, k'jeseni, licem na boxich* (gerade am Weinachtstage), *od sele, pozno*⁶, *u zdravu Mariu* i sl. i

4. neodređeno vrijeme, npr. *csestje, djadja* (selten), *smirom* (unterbrochen), *vavyk* (serb.) i sl.

Osim na pitanje kada? vremenski prilozi mogu odgovarati i na pitanja:

b) dokle?, npr. *do nikada, do prekolani* (bis vor 3 Jahren), *do vyka, do xivota* i sl. i

c) od kada?, npr. *od niki dan, od sele, od svanutja* i sl.

1.1.5. Petu skupinu čine prilozi koji označuju poredak (adverbia ordinis), npr. *gusto, na izmynu, pria svega, smeteno* (?), *zajedno* i sl.

1.1.6. Šestu skupinu čine prilozi koji znače količinu (adverbia quantitatis), npr. *bash malo, izobila, mervicska, vishe* i sl.

1.1.7. U sedmu skupinu idu prilozi koji označuju kakvo uspoređivanje (adverbia comparationis), npr. *bolje, kakonoti, na isti nacsin, sve to vishje* i sl.

⁵ Uz dva zadnja stoji da su zastarjeli (veraltet).

⁶ Uz pozno stoji (serb.), ali ne i uz dockan.

1.1.8. Osmu skupinu čine prilozi koji znače kakvu tvrdnju (adverbia affirmativa), npr. *brezdvojbeno, da, jamacsno, zashto ne, zbilja* i sl.

1.1.9. U sljedeću, devetu skupinu idu prilozi sa suprotnim, tj. s niječnim značenjem (adverbia negativa), npr. *ne, nedaj Bog, po nijedan nacsin, za nikada* i sl.

1.1.10. Desetu skupinu čine prilozi koji označuju sumnju (adverbia dubitandi), npr. *ako, ako može biti, jedva, na priliku, nije moguče* i sl.

1.1.11. U jedanaestu skupinu idu prilozi s pokaznim značenjem (adverbia demonstrandi), npr. *csuj! daj! eno te! nunu! (schau!)* i sl.

1.1.12. Dvanaestu skupinu čine prilozi upitnoga značenja (adverbia interrogativa), npr. *ako Bog da? (Wohin wie weit?) (?), jere? (warum?), koliko putah? tko? (?), u koliko satih?* i sl.

1.1.13. Trinaestu skupinu čine prilozi koji označuju kakvo okupljanje, skupljanje (adverbia congregandi), npr. *jednoskupno, na jedan put, skupa, u svemu* i sl.

1.1.14. Četrnaestu skupinu čine prilozi koji označuju kakvo izdvajanje, odvajanje i sl. (adverbia separandi), npr. *drugacsije, napose, osim toga, protivnim nacsinom* i sl.

1.1.15. I napokon, u petnaestu skupinu idu različiti prilozi (verschiedene und vermischte Nebenwörter), npr. *badava* (türkisch.), *hitno, ipak, kasom, malo po malo, nerazloxito, pyshke, side* (setzend), *valom* (langsam) i sl.

1.2. Poglavlje o priložima ima u svakom slučaju dosta manjkavosti. Najuočljivija je ta što se u priloge svrstavaju skupovi riječi (npr. *licem na boxich, u zdravu Mariu, na isti nacsin, protivnim nacsinom* i sl.), pa čak i čitave rečenice (npr. *ako moxe biti, nije moguče* i sl.), što znači da Brlić priloge kao vrstu riječi nije jasno razlikovao od njihove glavne službe, tj. od službe priložne oznake, adverbijala.

Druga se manjkavost sastoji u tome što prilozi kao vrsta riječi nisu jasno razgraničeni od drugih vrsta riječi, primjerice od uzvika, glagola i zamjenica (usp. *nedaj Bog, csuj! daj! ako Bog da? tko?* itd.).

Međutim, takvih i sličnih nejasnoća ima u svim starijim hrvatskim gramatikama, posebice u onima koje su koncipirane kontrastivno. Te su nejasnoće dobrim dijelom uvjetovane time što se pojedina priložna značenja u jednom jeziku mogu izražavati prilogom, a u drugom skupom riječi (usp. npr. njem. *zugleich* prema hrv. *u isto vryme*). Toga je bilo u svim njemačko-hrvatskim, ali i svim latinsko-hrvatskim gramatikama naprimjer. Tako u latinsko-

-hrvatskoj gramatici bosanskoga franjevca fra Stjepana Marijanovića, koja je objavljena u Splitu iste godine kad je Brlić počeo s radom na svojoj gramatici, tj. 1822. (Vince 1978: 151), latinskom prilogu *utinam* odgovara hrvatski "prilog" *O da bi Bog dao!, forsan se prevodi sa more biti* itd. (Pranjkić 1993-1994: 65)⁷.

Ono međutim po čemu su starije hrvatske gramatike u prednosti s obzirom na ovostoljetne jest činjenica da se u njima veća pozornost poklanjala nepromjenjivim riječima, a posebno prilogima (o njima se u Brlićevoj gramatici govori na trinaest stranica /207-220/, a u Brabec-Hraste-Živkovićevoj npr. na jedva nešto više nego jednoj; Brabec-Hraste-Živković 1970: 153-154).

2.0. Prijedlozi se određuju kao riječi koje se stavljaju ispred imenica ili zamjenica "um gewisse Verhältnisse genauer zu bestimmen, in welchen die eine Person oder Sache mit einer andern steht" (Brlić 1833: 220).

Zanimljivo je da se, pod očitim utjecajem njemačkoga jezika, prijedlozi dijele na neodvojive (untrennbare, inseparabiles) i odvojive (trennbare, separabiles). Pod neodvojim se zapravo misli na predmetke (prefikse) glagola i drugih vrsta riječi. Takvih međutim Brlić nalazi samo pet, i to *o/ob/oba-* (*omraziti, obrubiti, obasuti*), *pre-*⁸ (*prechi, predati, prestati, pretyrati; pregrada, predobitje; premalen, prelyp, predebeo*), *pri-* (*prichi, pridati, pristati, prityrati*), *pro-* (*promyniti, prosuti, prodati, probiti; prohod, propast; prostran*) i *raz-* (*razdiram, rasycam*).

Zanimljivo je također da se i odvojivi prijedlozi dijele u dvije skupine s obzirom na to dolaze li samo s jednim ili, bilo u istom bilo u različitom značenju, s više padeža. Prvi se navode pod odrednicom *unbedingt* ("neuvjetovani, nevezani, slobodni"), a drugi pod *bedingt* ("uvjetovani, vezani, neslobodni").

U pregledu prijedloga uz pojedine padeže navest ću samo one koji zbog nečega privlače posebnu pozornost: bilo zato što su arhaični i/ili pokrajinski, bilo zato što nisu prijedlozi, bilo iz nekih drugih razloga.

⁷ U toj je gramatici (*Institutiones grammaticae latinae idiomate illyrico...*) i podjela priloga posve slična Brlićevoj podjeli. Tamo se naime prilozi dijele na adverbija: 1. confirmandi, 2. negandi, 3. dubitandi, 4. prohibendi ("zabranjenja", npr. *Da ne da niesi*), 5. hortandi ("ponukovanja", npr. *nu*), 6. congregandi ("skupljajuća", npr. *skupa*), 7. optandi ("željenja", npr. *o!*), 8. respondendi ("odgovaranja", npr. *doista*), 9. interrogandi, 10. ordinis, 11. numeri, 12. loci i 13. temporis.

⁸ Uz predmetak *pre-* stoji bilješka u kojoj Brlić upozorava na to da "die illyrischen mit lateinischen Lettern schreibend Schriftsteller" griješe što izjednačuju "neodvojive prijedloge" *pre-* i *pri-* koji nikako nisu sinonimni, pa se navode primjeri *prepisati/pripisati, prenositi/prinositi, preplivati/priplivati, prebiti/pribiti*.

2.1. Tako se među genitivnim “slobodnim” prijedlozima spominju i *cicha* (dalm.), *dalje* (npr. *dalje glave*)⁹, *evo*, *eto*, *eno* (?) (npr. *Eno Petra*), *krom* (serb.) (npr. *krom njega svi 'su bili*), *okrom* (serb.) = *außer*, ohne; *polak*, *poleg* (croat.) = neben, predje (serb.) = vor, *prez* (ohne), a među “vezanima” *csez* (wegen), *csrez* (wegen, durch) te *suprotiva*, *suprotiv*, *soproti*, *suprot*, *suproch*.

2.2. Ovi posljednji spominju se, uz *protiva*, *protiv*, *proti*, *prot*, i među “vezanim” dativnim prijedlozima, a među “slobodnima” koji idu s dativom spominju se *csine*, *csinje* (dalm.) = gegen, npr. *csine svojoj glavi* (gegen seinen Kopf).

2.3. Među akuzativnima “slobodnim” spominju se *nuz* (suprotno od *niz*, tj. *aufwärts*), *ob* (selten), npr. *ob dan*, *ob zimu* i sl. i *proz* (isto što i *kroz*), a među “vezanima” *csez*, *csrez* (durch) i *ob* (npr. *okladiti se ob akov vina*).

2.4. I napokon, među lokativnim i instrumentalnim prijedlozima nema onih koji bi sa stajališta suvremenoga jezika i po čemu bili neobični (oni su svi “vezani” osim lokativnoga prijedloga *pri*).

2.5. Poglavlju o prijedlozima dodaje Brlić nekoliko napomena od kojih su neke zanimljive i kontrastivno relevantne. Tako se npr. kaže da prijedlog *za* kad znači *während* dolazi u genitivu (npr. *za nashih dydovah*) te da uz različne glagole umjesto nominativa može doći genitiv s prijedlogom *u* (npr. *u Petra ima mlogo dytce*). Ima međutim i napomena koje pokazuju da Brlić nije shvatio prave naravi prijedloga. Tako on npr. kaže da prijedlog (?) *o* “im Falle man jemanden rufet, regiert den vokativ”, npr. *o Petre*, *o vodo*, *o snu gluhi* i sl. (Brlić 1833: 228).

I obrada prijedloga, slično kao i obrada priloga, ima i dobrih i loših strana. Dobro je to što su gramatičkim opisom obuhvaćeni i predmeci jer oni mogu, između ostaloga, uvjetovati i tip konstrukcije (npr. *doći do zida*, *ući u šumu*, *izići iz vode* i sl. Dobro su također u vezi s nekim prijedlozima iskorištene prednosti kontrastivnoga opisa. Tako se npr., osim onoga što je rečeno u vezi s prijedlogom *za*, upozorava i na to da prijedlog *s(a)* kad dolazi s genitivom znači wegen (npr. *s moje sam dobrote propao*, Brlić 1833: 227).

Među lošim stranama treba spomenuti da je opisan daleko premalen broj predmetaka, da je podjela prijedloga na osnovi onoga što je označeno terminima “unbedingt” i “bedingt” nepotrebna te da su među prijedloge svrstane i neke riječi koje pripadaju drugim kategorijama (npr. prezentativi *evo*, *eto*, *eno* ili usklik *o!*).

⁹ Uz napomenu da je bolje dalje od glave.

3.1. Veznik Brlić određuje kao nepromjenjivu vrstu riječi kojom se "die Wörter, Sätze, und Phrases verbindet, oder zersetzt" (Brlić 1833: 228). Izdvaja ih razmjerno velik broj i dijeli u deset skupina (ovdje ću, slično kao i u vezi s prijedlozima, navesti samo one koji su po čemu "neobični"), i to:

1. Sastavni (coniunctiones copulativae): *da* (sondern, ja nach; daß), *da josh* (sondern auch), *ili - ili, josh, kada - tada, kako - tako, koliko - toliko, nesamo - nego, time - csime, sverhu toga, schto - to, takogjer* itd.

2. Rastavni (disiunctivae): *a, ali, akamoli, barem, nego, ni - ni, nikako, nikako - vech, oli* (dalm.) itd.

3. Pogodbeni (conditionales): *ako samo, bash* (gerade auch), *dokle, moxebiti* (etwa, möglich), *nego, samo* itd.

4. Suprotni (adversativae): *ama* (aber?), *bash* (eben), *ele* (doch), *ili - ili, ipak, medjutim, osim toga, sa svim tim, suprotivno, vanda, vech ako* (außer wenn) itd.

5. Dopusni (concessivae): *akoprem, budi* (wenn auch, sei es), *dodushe, doista, istinito, zaista* itd.

6. Uzročni (causales): *bo, glede* (in Ansehung), *jerbo, pokle, videchi* (?), *vidivshi* (?), *zashto* itd.

7. Zaključni (conclusivae): *cicha toga* (dalm.), *csegaradi, indi, anda, od tuda, shtaradi* (?) itd.

8. "Redni" (ordinativae): *josh, dalje, najposly, najprie, napokon, sverhu toga, zadnich* (endlich) itd.

9. Poredbeni (comparativae): *kanda (kao eno da?), lje* (eben, zwar, wenigstens) itd.

10. Isključni (expectivae): *brez, prez* (ohne), *izvan, osim, to* itd.

3.2. Za opis veznika može se reći nešto slično onome što je rečeno i za opis prijedloga, s tim da je prema ovom opisu veznike još teže razgraničiti od drugih nepromjenjivih riječi nego prijedloge. Razlog je tomu između ostalog i to što se uz opis veznika ne navode primjeri, pa nije uvijek jasno misli li se doista na vezničku porabu, na porabu riječi u priložnoj funkciji, u funkciji tzv. rečeničnog priloga (konektora) ili na što treće. Osim toga, Brlića u ovoj podjeli zanimaju samo eventualna značenja veznika (i to izvan konteksta), a ne zanima ga čak ni njihova podjela na veznike nezavisnosloženih odnosno zavisnosloženih struktura. Ima, napokon, i određen broj riječi koje nikako ne dolaze (niti su dolazile) u obzir u funkciji veznika, npr. *josh, nikako, takogjer, sverhu toga, bash, opet, glede, videchi, najposly* itd.

4.0. Usklici (uzvici) se dijele u dvije velike skupine s obzirom na to odnose li se na ljude ili na životinje.

4.1. Ljudski se usklici, opet po značenju, dijele u čak 16 skupina, i to:

1. usklici radosti (npr. *haja, hopa cupa, ihu, veselo!*), 2. usklici bola (npr. *ah, ajme, jao, kuku lele, texko meni, tugo moja!*), 3. usklici divljenja (npr. *ao, Boxe dragi, csudna rugla, je li to moguče, perdacsine* (Spasse!), *tko bi rekao!*), 4. usklici iznenađenja (npr. *aha, ato, oho*), 5. usklici ohrabrenja (npr. *ajde, derx se, pazi, nesramotimo se!*), 6. usklici dozivanja (npr. *csuj, ej, ojte, slushaj!*), 7. usklici odgovaranja (npr. *evo csujem, ej, ojte, slushaj!*), 8. usklici zgražanja (npr. *fuj, pi, pu!*), 9. usklici prijetnje (npr. *bre, csek, csekaj, dobrodobro, mir!*), 10. usklici tjeranja (npr. *bex, napolje, odstupi, tja, toljaj se!*), 11. usklici smijanja (npr. *ahahah, ahihhi, hahahaha!*), 12. usklici izrugivanja (npr. *ajaj, glegle, haha!*), 13. željni usklici (npr. *a da bi, Boxe daj, zdrav bio!*), 14. usklici proklinjanja (npr. *Bog te ubio, mozag ti izvodnio, proklet bio, vrag te odnyo!*), 15. različiti usklici (npr. *na, ne berbljaj, pec, pik, s' Bogom, xixa /um die Kinder vor dem Feuer oder Lichte zu warnen/*) i 16. usklici podrijetlom iz stranih jezika (npr. *aferim, ehvala, jazuk, jok, kush!*).

4.2. Usklike za životinje dijeli Brlić na one kojima se pojedine životinje mame (npr. *pipi, lig, lig, koko, gic, gic, mac, mac, mic!* itd.), plaše (npr. *ish, shic, osh!* itd.), tjeraju (npr. *syd koko /zur Steige/, cha /volu da ide naprijed/, stu! /volu da ide natrag/*) ili zaustavljanja (npr. *oha, sh, st!* itd.).

4.3. Brlić je usklicima poklonio dosta pozornosti, osobito njihovoj klasifikaciji¹⁰, ali ne navodi primjere njihove porabe, što je u vezi s usklicima nužnije nego u vezi s veznicima jer su značenja usklika u još većoj mjeri uvjetovana kontekstom (oni se i ne smatraju pravim jezičnim znakovima upravo zbog toga što sami po sebi zapravo i nemaju sfere sadržaja). Donekle je neobično što se, unatoč razrađenoj klasifikaciji, uopće ne spominju oni usklici koji mogu zamjenjivati glagolske oblike, npr. *pljus, pljas, tras, buć, ćap* i sl. I napokon, i u poglavlju o usklicima dolazi do izražaja Brlićeva nesigurnost (ali to uglavnom vrijedi i za sve ostale starije hrvatske gramatičare) kad je riječ o granici između usklika kao vrste riječi i kao funkcije, pa se među usklicima navode i brojne usklične rečenice, npr. *vrag te odnyio, mozag ti izvodnyo, syd koko!* itd.

5. Raščlamba trećeg poglavlja Brlićeve gramatike, u kojem se opisuje nepromjenjive riječi, pokazuje, kao uostalom i raščlamba fonološkoga i sintaktičkoga opisa (Pranjković 1992), da je Brlićeva

¹⁰ Obraduje ih na punih pet stranica, a spomenuta Brabec-Hraste-Živkovićeva gramatika na svega 18 redaka (str. 157).

gramatika i po koncepciji i po mnogim pojedinačnim rješenjima bliža gramatikama 18. negoli gramatikama 19. stoljeća. Štoviše, ona se izravno nadovezuje na slavonske gramatike iz prethodnoga stoljeća, posebno na Relkovićevu¹¹. Pa ipak ta gramatika uvelike najavljuje (u razmotrenom poglavlju doduše nešto manje negoli npr. u odjeljcima o akcentuaciji, morfologiji¹² ili sintaksi) skori veliki procvat poredbenoga jezikoslovlja u kojem će upravo slavistika zauzimati jedno od središnjih mjesta. Brlić, iako amater u jezikoslovlju, to je ne samo osjetio nego i brojne nove spoznaje primijenio u svojoj gramatici. Uostalom, upravo u poglavlju o kojemu je ovdje bilo riječi (u bilješci o predmecima *pre-* i *pri-*) on donosi izravan navod iz slavnog djela *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* oca slavistike, češkoga jezikoslovca Josefa Dobrovskoga (1753-1829), koje je objavljeno iste godine kad je Brlić započeo rad na svojoj gramatici, tj. 1822. (Brlić 1833: 221-222).

LITERATURA

1. Auty, Robert: *The Linguistic Work of Ignjat Alojzije Brlić*, Filologija, 3, Zagreb, 1962, str. 5-22.
2. Bogdanović, David: *Dopisivanje I. A. Brlića i Stjepana Ivičevića*, Nastavni vjesnik, 17/5, Zagreb, 1909, str. 391-395.
3. Brabec, Ivan, Mate Hraste i Sreten Živković: *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb, 1970.
4. Brlić, Ignjat Alojzije (Ignatz Al. Berlich): *Grammatik der Illyrischen Sprache wie solche in Bosnien, Dalmazien, Slawonien, Serbien, Ragusa &c. dann von den Illyriern in Banat und Ungarn gesprochen wird. Für Teutsche verfaßt und herausgegeben von Ignatz. Al. Berlich bürger. Handelsmanne und Magistratsrathe der k. k. freien militär. Kommunität Brood in Slawonien*, Ofen, 1833.
5. *Hrvatski biografski leksikon*, knj. 2, Zagreb, 1989, str. 339-341.

¹¹ Tako npr. Relković vrlo slično Brliću dijeli priloge na priloge mjesta, vremena, broja, reda (ordinis), kolikoće, kakvoće, odmaranja (opuštanja, remissionis), pokaznosti, pitanja, tvrđenja, nijekanja, sumnje (dubitandi), sličnosti, skupljanja (congregandi) i odvajanja (separandi) (Relković 1767: 230-231; Pranjković 1985: 110), a veznike na sastavne, rastavne, suprotne, uzročne, zaključne, isključne i pogodbene (Relković 1767: 243), dok se od prijedloga spominju, između ostalih, i oni po kojima se vidi da je Relković (ali i Brlić) "gdjegdje crpao u pisaca s juga" (Ivšić 1912: 3), npr. *cicha* ili *csinje*.

¹² Kad je riječ o morfologiji, Brlićeva je gramatika posebno važna po tome što je to prva gramatika u kojoj se operira sa sedam padeža i u jednini i u množini. Starije gramatike uglavnom imaju u jednini sedam padeža (ali nemaju lokativa, nego imaju ablativ), a u množini imaju osam.

6. Ivšić, Stjepan: *Akcent u Gramatici Ignjata Alojzija Brlića*, Rad JAZU, knj. 194, Zagreb, 1912.
7. Jonke, Ljudevit: *Sporovi pri odabiranju govora za zajednički književni jezik Hrvata u 19. stoljeću*, u: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, 1964, str. 27-57.
8. Kekez, Josip: *Paremiološko gradivo u Brličevoj "Grammatik der Illyrischen Sprache"*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 16, Zagreb, 1979, str. 69-75.
9. Lanosović, Marijan (o. fra Marian Lanosovich iz Orubice u Gradinskoj Kraini, Bogorodice Shtioc u Ossiku): *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache*, Offen, 1778.
10. Mamuzić, Ilija: *Ilirizam i Srbi*, Rad JAZU, knj. 247, Zagreb, 1933.
11. Maretić, Tomo: *Jezik slavonskijeh pisaca*, Rad JAZU, knj. 180, Zagreb, 1910.
12. Moguš, Milan i Josip Vončina: *Latinica u Hrvata*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 11, Zagreb, 1969, str. 61-81.
13. Pranjković, Ivo: *Fonološki i sintaktički opis u prvim slavonskim gramatikama*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 27, Zagreb, 1992, str. 123-135.
14. Pranjković, Ivo: *Gramatika Matije Antuna Relkovića*, Croatica, 22-23, Zagreb, 1985, str. 97-117.
15. Pranjković, Ivo: *Jezikoslovno nazivlje i kategorijalna određenja u gramatici fra Stjepana Marijanovića*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 28-29, Zagreb, 1993-1994, str. 57-70.
16. Relković, Matija Antun: *Nova Slavonska i Nimacska Gramatika*, Agram, 1767.
17. Tafra, Branka: *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb, 1993.
18. Tanocki, Franjo: *Slavonska jezikoslovna baština*, Osijek, 1996, str. 97-110.
19. Vince, Zlatko: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1978.

**THE GRAMMAR OF IGNJAT ALOJZIJE BRLIĆ
(Description of unalterable parts of speech)**

The article is about description of adverbs, prepositions, conjunctions and interjections in the chapter *Von den vier unbiegsamen Redeteilen* (*About four unalterable parts of speech*) of the Ignjat Alojzije Brlić's contrastive (Croatian-German) grammar, first published in Budim 1833 entitled *Grammatik der Illyrischen Sprache* [...]